

NEKROLÓG

Tóth Sándor (1919–2011). A kolozsvári egyetem hajdani filozófiatanára, Tóth Sándor 2011. március 10-én halt meg Budapesten. Halála nem keltett figyelmet, a szokásos sztereotíp nekrológokat sem kapta meg. Jelentőségét mégis jelzi, hogy az egyetlen búcsúztatót, amelyik e sorok írásáig megjelent róla (*Élet és Irodalom* 2011. ápr. 8. 12.), az a Tamás Gáspár Miklós írta, aki mindig bátran szembe mer fordulni az uralkodó, ám hamis vélekedésekkel. E-mailjeim közt pedig Tóth Sándor halálára nem más figyelmeztetett, mint Ilia Mihály, aki a magyar kultúra egységének szelíd és halk szavú, de következetes és morálisan kikezdetetlen őrzője. Számomra e két gesztus, a két ember minden különbsége ellenére, önmagában is jelzésértékű: Tóth Sándor haláláról meg kell emlékeznünk. A romániai magyar szellemi életben játszott szerepének áttekintése és mérlegelése, nyilvánvalóan, nem e folyóirat feladata. Itt még az 1977-ben Párizsban, álnéven megjelent nevezetes *Jelentése*, amely pedig az erdélyi magyarság sorsának világ elé tárása volt, sem tárgyalható. Itt is rögzítendő azonban tevékenységének egyik, egyáltalán nem elhanyagolható szegmense: a „régii” *Korunk* és annak szerkesztője, Gaál Gábor körül végzett áldozatos munkája.

Természetesen az, ami a szakma számára csupán szokványos kutatói témaválasztás volt, mélyen benne rejtett Tóth Sándor életútjának alakulásában. Berettyóújfalun született 1919. december 6-án, egyetemi tanulmányait – a közviszonyok alakulása következtében – csak viszonylag későn, 1946 és 1950 közt végezhette el a kolozsvári egyetemen, ahol mestere a *Korunk* szerkesztőből egyetemi tanárrá előlépett jeles marxista gondolkodó, Gaál Gábor volt. Ez az indíttatás meghatározta sorsát: 1949 és 1985 közt a kolozsvári egyetem filozófiai tanszékén tanított, tanársegédként, adjunktusként, majd docensként. S mint a román–magyar, majd román egyetem magyar oktatója, szerepe óhatatlanul tágabb körű és összetettebb volt, mint a filozófiaoktatók máshol megszokott szerepköre. Filozófia címén és ürügyén voltaképpen az egész kisebbségi magyar kultúra egyik ápolója lett. (Munkásságának e vonását emelte ki Ilia Mihály is.) Baloldali, sőt – *horribile dictu* – marxista meggyőződését azonban a rendszer kritikusaként is megőrizte, s aligha véletlen, hogy tudományos témaként az erdélyi magyar marxista folyóirat, a „régii” *Korunk* történetét kutatta. Műveiben – „Gaál Gábor-könyvében [1971], mestere műveinek kiadásában [1971], a Tordai Zádorral közösen összeállított *Korunk-antológiában* (Szerkesztette Gaál Gábor. Bp. 1976. Magvető.) – a hivatalos román nemzetiségi politika alaptételének az ellenkezőjét bizonyította, jelesen az erdélyi és a magyarországi, fel- és délvidéki magyar kultúrváltozatok együvé tartozását”. Ezzel egyszerre töltötte be a kisebbségi magyar értelmiségi és a sajtótörténész külön-külön is nehéz feladatát. A régi *Korunk* pedig (amelyről ma illik elfeledkezni), nem akármilyen folyóirat volt. Az összmagyar kultúra egyik, országghatárokon átívelő jelentőségű reprezentatív orgánusaként kell számon tartanunk. Ahogy a nekrológíró írja:

„a régi *Korunk* a tanácsköztársasági, és általában a forradalmi emigráció lapja volt, semmiképpen nem (ahogy később a romániai hivatalos történetírás beállította) a KRP orgánuma, de még a KMP lapja sem, hanem általában a Duna-medencei »kultúr-

bolsevizmus« havi folyóirata, amelynek szellemét – mindenféle kanyarokkal [...] – a weimari baloldal határozta meg. A Korunk közelebb állt a berlini, frankfurti, prágai, bécsi forradalmi ellenkultúrához, mint a »hazai« pártélet szükös belvilágához. Noha a Korunk soha nem közeledett a III. Internacionálé baloldali ellenzékéhez (így Kasákot is sokat támadta), de nem volt »vonalas« propagandakiadvány, színvonala elképesztően magas volt [...]. Antinacionalista középponti üzenetét elsősorban a nem Erdélyben, hanem a Csehszlovák Köztársaságban élő Fábry Zoltán (a magyar Carl von Ossietzky) fogalmazta meg.”

A lap szavára a magyarországi baloldali (s nemcsak a baloldali) értelmiség is figyelt, s ez az erdélyi lap, tudjuk, olyanok számára is fontos volt, mint József Attila vagy Radnóti Miklós. Ami ma tudható a *Korunk*ról, annak szilárd alapja legnagyobb részt Tóth Sándor kutatásaiból származik. Ő ugyanis nemcsak (s elsősorban nem is) úgynevezett „elvi” megközelítést adta a folyóiratnak, hanem vállalkozott a gondolkodástörténeti elemzéshez elengedhetetlen életrajzi, filológiai, valamint (szorosabb értelemben vett) sajtótörténeti aprómunkára is. (Itt kell elmondanom, fiatal kutatóként magam is tanultam tőle: a *Korunk* munkatársáról összeállított, s a munkatársak folyóiratbeli jelenlétét statisztikailag is megragadni igyekvő „táblázatai”, amelyeket annak idején a román cenzúra nem engedett megjelenni, korrektúralevonatban, pontosabban a levonatról készült fénymásolatban hozzám is eljutottak, s módszertani ösztönzést adtak.)

A helyzet, amelyben Tóth Sándor önmagához hűnek maradván élni és dolgozni akart, hosszú távon fönntarthatatlannak bizonyult. El kellett hagynia Kolozsvárt, s így 1988-tól már Budapesten élt, ahol egy ideig az ELTE szociológiai tanszékén tanított. Magyarországi élet- és pályaszakasza azonban már az idegenség jegyében telt; itt sokféle ok miatt nem találta helyét. Életkora előrehaladása, betegeskedése végleg ellehetetlenítette az itteni szellemi életben való aktív részvételét. Most, hogy elhunyt, személyében mégis – többek közt – a magyar sajtótörténet-írás egyik jelesét is búcsúztatjuk.

LENGYEL ANDRÁS

Botka Ferenc (1929–2011). Ha a történelmi idő nem ugrik ki a rendes kerékvágásból, az épületek, de még a bennük működő intézmények is túlélnek az embert. A Károlyi palota már régóta állt, s a Petőfi Irodalmi Múzeumnak is jó ideje otthont adott, amikor pályakezdő kutatóként a hetvenes évek elején néhány évre munkatársának mondhattam magamat. Első felettesem néhány hétre a múzeum könyvtárában Botka Ferenc volt. Ezután évekig elsősorban a könyvtárost és bibliográfust láttam benne, aki mindig megajándékozott a Petőfi Múzeum általa szerkesztett Bibliográfiai Füzetek sorozatának megjelent új példányaival. Bibliográfusi tevékenysége ennél is kiterjedtebb volt és később még tágabb körűvé vált. Az Irodalomtudományi Intézet munkatársaként közelről láthattam azt a munkát, amelyet az intézet nagy bibliográfiai vállalkozásában végzett. A *magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című, máig már 9 kötetre növekvő sorozatból Vargha Kálmán munkatársaként a József Attiláról szóló anyagot is tartalmazó 6. és 7. kötet társszerkesztője volt. A sorozat 8. kötete (*A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1945–1970. Személyi rész*) az ő szerkesztésében jelent meg 1991-ben.

Vannak munkahelyek, ahol rosszul érzi magát a dolgozó, s örül, amikor megszabadul tőle. Az ezzel merőben ellentétes attitűdökről ritkábban hallunk: hogy ragaszkodunk elhagyott munkahelyünkhöz, szívesen járunk oda vissza és ápoljuk kapcsolatainkat régi kollégáinkkal. Én így jártam a Petőfi Irodalmi Múzeummal, s mindmáig szellemi otthonomnak tekintem. S hogy ez a kapcsolat ember és intézmény között így alakult, abban Botka Ferencnek kulcsszerep jutott.

Korántsem csak azért, mert egy időben ő vezette ezt az intézményt, a tőle megszokott szakértelemmel, szerénységgel, s a rendszerváltás előtt rövid időre sikerült részben engem is visszacsábítania a múzeum keretei közé. Szakmai kapcsolatunk a közbeeső időben is töretlenül folytatódott. Mindkettőnk a szocialista irodalom kutatói között tartottak számon. Én magam, utólag beismérem, József Attila életművének kutatójaként kissé lebecsültem azokat a területeket, amelyeken ő szorgoskodott. Mint *Üzenetek Szibériából* című kötete mutatja, az első világháborús orosz hadifogságba került és a szocialista eszmék hatása alatt világnézeti átalakuláson átesett magyar írástudók munkásságát elemezte. *Jelszótól a világhépig* című tanulmánygyűjteménye pedig elsősorban a baloldali, részben emigrációs sajtó történésének arcélét villantja föl. Sokat tett annak érdekében is, hogy Kassák bécsi *Ma* című folyóiratának egyik vezető munkatársaként dolgozó, majd a szovjet emigrációt választó Mácza János elméleti öröksége a magyar szellemi élet körforgásába kerüljön. A fiatal kutató sznobizmusa is magyarázza, hogy éppen ennek, az Irodalmi Múzeum sorozatban megjelent két kötetes Mácza-kiadványnak a méltatására vállalkoztam, a teoretikus avantgárd múltjára való tekintettel.

A szobnak soha sincs igaza. József Attila és kora kutatójaként, a prózai művek kritikai kiadásának készítése során, a költő marxista tájékozódását és kapcsolatrendszerét vizsgálva ma már felértékelődtek szememben Botka többi kötetei. Nem nélkülözhettem, hogy az *Üzenetek Szibériából* kötetben, csak egy kiragadott példát említve, Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című regényéről szerzett ismereteimet bővítsen, vagy hogy a *Jelszótól a világhépig* kötetben a 100% vagy a *Korunk* című folyóiratokkal kapcsolatos tudásomat elmélyítsem.

De Botka Ferencet nagyon sok más ismerőséhez, barátjához hasonlóan nyugdíjba vonulása után tanultam meg tisztelni, s igazán ebben a periódusban vált világossá számunkra sok évtizedes szorgalmas és alapos munkálkodásának igazi értelme. E rádöbbenés helyszíne és környezete továbbra is a Károlyi palota, a Petőfi Irodalmi Múzeum, s annak is elsősorban a könyvtára volt. Egy intézmény vezetője, mandátumának lejáta után nem egyszer meghasonlik az általa irányított házzal. Okkal-ok nélkül megsértődik az új vezetőkre, akik óhatatlanul más irányt választanak, mint ami addig volt érvényben. Botka Ferenc – benyomásaim szerint – a pozitív kivételek közé tartozott. Továbbra is otthon érezte magát volt munkahelyén, s itt rendezte be új kutatási programjának székhelyét. A múzeum gyűjteményei, infrastruktúrája váltak Déry Tibor életművére irányuló kutatásainak bázisává. Mivel tudományos munkám egy időre engem is újra a Károlyi palotához kötött, közelről és rendszeresen megfigyelhettem egyre meggyőzőbben kibontakozó Déry-kutatásainak alakulását.

Lehet, hogy tévedek, de úgy látom, hogy erre a számára és a szaktudományunk számára is rendkívül szerencsés fordulatra ő maga sem készült. Déry Tibor hosszú évtizedekig a modern magyar prózairodalom egyik legkiemelkedőbb, kétségbevonhatatlan presztízzsel rendelkező alakjának számított. S amíg ezt a pozícióját megőrizte, őt is körülvette az a fontoskodás, nyüzsgés, sürgés-forgás, amelyet a kánonban központi helyet elfoglaló szerzők körül megszoktunk. Az író kritikai megbecsülése, itt nem taglalható okokból alábbhagyott, pozíciója megrendült, a nyüzsgés elült. Úgy tűnik, Botka Ferenc ebben a pillanatban találkozott igazán Déryvel. Addig is nyilvánvalóan becsülte, de a tőle megszokott szerény tartózkodással engedte a sürgölődőket, fontoskodjanak csak, éljék ki szereplési viselkedésüket. Csak amikor észlelte az író befogadástörténeti hullámvölgyének bekövetkezését, akkor lépett föl az általa változatlanul sokra becsült író védelmében. Ez az antikonjunkturális magatartás nemcsak erkölcsileg rokonszenves.

Botka Ferenc a szó szoros értelmében gondjaiba vette a – ha nem is elhanyagolt, de lagymatagon gondozott – Déry-örökséget, és példamutató alaposággal, rendszerességgel, buzgalommal és szakértelemmel elvégezte rajta és körülötte azokat a munkálatokat, amelyeket a modern kor irodalmában textológusoknak, filológusoknak, bibliográfusoknak, irodalomtörténészeknek, irodalom-

értőknek kiadás, szöveggondozás, dokumentálás, értelmezés és értékelés terén más, hasonlóan jelentős szerzők esetében is el kellene végezniük ahhoz, hogy a korunk irodalmának tudományos feldolgozása a megkívánható szinten álljon. A nyugdíjas múzeumigazgató Déry hagyatékán dolgozva példát mutatott a szakmának arra, hogyan kell hivatásunkat teljesíteni.

Emellett volt ideje, ereje arra is, hogy beleszóljon a Kosztolányi-kutatásba. A *Tere-ferre. Kosztolányi Dezső írásai a Bács megyei Naplóból 1923–1926* című vaskos dokumentumgyűjtemény belső címlapján ez olvasható: „Sajtó alá rendezte Botka Ferenc”. Ámde ez a kötet is szolgálat, egy metafizikai tartozás lerovása. A kötet ajánlása szülőföldjének, Bácskának szól: „Szülővárosomnak, Szabadkának”. A nekem szóló, tintával beírt ajánlásban, amelyre szabadkai rokonainál egy lakomán került sor, ahová engem is elcipelt, utalást tett arra, amit, mint Déry-levelezésköteteinek lektora, számon kérhettem volna rajta: „a Déryhez hűtlenkedő Botka Ferenc”. De nemcsak Kosztolányi csábította el ideiglenesen Dérytől, hanem Arany János is. Itália szerelmeként, a *Toldi szerelme* nyomán felderítette Nagy Lajos király itáliai hadjáratainak állomásait. Déryhez, persze, hűséges maradt. A Petőfi Irodalmi Múzeumban hadsegédi szerepet kellett vállalnom mellette egy irodalmi esten, amikor a közönséget arról akarta meggyőzni, hogy Déry jelentősebb író annál, amilyenek hiszik, öröksége fontosabb és aktuálisabb része mai kultúránknak, mint amit erről a pillanattól sugallhat az olvasónak. Senki nem tett nálánál nagyobb és tiszteletre méltóbb, mert szakmailag színvonalas erőfeszítéseket annak érdekében, hogy ez az ítélet ma vagy holnap hitelt kapjon.

Szerencsés, szinte irigylésre méltó ember volt Botka Ferenc. Megadatott neki a termékeny öregkor. S tiszteletre méltó is volt, mert ezzel a talentummal jól gazdálkodott. A hanyatló egészség, a halál egy lendületben lévő, szellemileg erőteljes, offenzív szakember pályáját szakította félbe, aki ugyanakkor a már elvégzett munkájára is elégedettséggel tekinthetett vissza. Amikor belépek a Petőfi Irodalmi Múzeum kapuján, emberi alakja mindig megjelenik előttem. Ha belépek a könyvtárba, az asztalon ösztönösen egy dossziét keresek, amit ő hagyott ott számomra, mint amikor Németh Andor általa megtalált emlékirat-fejezetét hanyagul átengedte közlésre nekem, elvégre én foglalkozom a szerzővel. Hiába tűnt el Botka Ferenc, az ember, a ház, a helyszín megőrzi és életre kelti alakját. Azt gondolom, nemcsak számomra.

TVERDOTA GYÖRGY

Botka Ferenc emlékére – egy tanítvány gondolatai. Botka Ferencsel egyetemi tanulmányaim utolsó évében, 2006-ban találkoztam. Szilasi Vilmosról tervezett doktori disszertációm előkészületei kapcsán olvastam nevét, és írásai megismerése után azonnal találkozót kértem tőle. Akik ismerték, azoknak nem kell elmondanom, hogy természetesen a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárának olvasótermében találkoztunk, ahol mindennapjait töltötte. Szilasi neve hallatán ontotta magából a történeteket, találkozónk után néhány nappal pedig korábban ismeretlen filológiai adatokat nyújtott át nekem. Adatokat, amelyeket rajta kívül senki nem ismert, és amelyek segítségével négy évvel később sikerült Szilasi Vilmos több mint tízezer lapból álló hagyatékát Kanadából Magyarországra szállítani.

De mi lesz ezután a hasonló nélkülözhetetlen filológiai adatokkal? Mi lesz a hasonló hagyatékokkal és a múlt iránt érdeklődő fiatal diákokkal? Mert ő a fiatal kutatót az első naptól kezdve feltétel nélkül támogatta, segítette. A nagy emberek szerénységével és nyitottságával fogadta bizonytalan közeledésemet. Éreztem, csak az érdekli, hogy témámat minél színvonalasabban kidolgozzam, és lehetőségem legyen terveim megvalósítására. Egyenrangú partnerként kezelt, soha nem éreztettem hihetetlen szellemi fölényét. A tudomány tisztasága áradt gondolataiból. Botka Ferenc olyan hatalmas tudással és változatos filológiai eszköztárral rendelkezett, ami korunk legkiválóbb iroda-

lomtörténései közé emelte őt. A szó szoros értelmében „kultúrtörténész” volt. A múltat kutatta, és egy-egy apró megjegyzésért, adatért, idézetért képes volt napokat archívumokban, könyvtárakban eltölteni. Egyetlen célja volt, hogy a valóságot, az irodalomtörténész által feltárható részleteket eljuttassa olvasóihoz. Ezt az alázatot figyeltem meg nála, azt az alázatot, amellyel kutatásának tárgyát – elsősorban Déry Tibor életművét – feltárta és feldolgozta.

Botka Ferenc szövegekkel dolgozott, archívumok mélyéről tárt fel olyan kincseket, amelyeken keresztül lehetőségünk nyílik jobban megérteni jelenünket, múltunkat és jövőnket. Ez a fajta nyomozói precizitás hatalmas tudást és a „munka” szeretetét, vagyis a tudomány szeretetét, hogy azt ne hétköznapi elfoglaltságként fogjuk fel, igényli. Minden beszélgetésünk és találkozásunk arra ösztönzött, hogy többet dolgozzak, többet foglalkozzam témámmal, és ne féljek a feltárt információktól és a hatalmas anyagmennyiségtől, amely még több munkát követel majd, mert ez a múlt pontos feltárásának egyetlen, néha kimerítő, ám hihetetlen eredményeket produkáló eszköze. Ez a munkamódszer, amelyet az évszázadok megmérettek és megfelelőnek találtak, ez az út, amelyen haladva, Botka Ferenc nyomdokaiban járhatunk.

Tudósi nagyságát mutatja élete utolsó nagy művének formabontó konstrukciója. Déry Tibor több ezer levelét összekötő szövegekkel kiegészítve életrajzi művé, hiteles korrajzzá, szociológiai, kultúrtörténeti ritkasággá alakította. Olyan új műfajt alkotott, amely írói képesség, filozofi véna és hatalmas tudás nélkül soha nem jöhetett volna létre. Lehet persze fanyalogni a műfaj egyediségén, tudományos elvárásoktól és íratlan szabályoktól történő elhajlásán. De kérdezem a kritikusokat: nem ez a valódi nagyság igazi jele? Nem abban rejlik egy tudós eredetisége, hogy képes átlépni a kereteket, amelyek a valóság megismerése és a megvalósíthatóság, az alkotás között feszülnek?

Ezzel kapcsolatban egy dolgot soha nem felejtett el Botka Ferenc, és erre minden szövegem elkészülte előtt figyelmeztetett: ez pedig az olvasó. Igen, a tudományos művek is azért születnek, hogy valaki elolvassa őket, hogy valaki okuljon belőlük, hogy újabb gondolatokat generáljanak. Egy tudományos műnek is meg kell felelnie annak a követelménynek, hogy az olvasó azt mondja, igen, ez valóban érdekes volt, megérte az olvasásra szánt időt. Botka Ferenc minden írása ilyen, különösen igaz ez az utolsó hatkötetes levelezéskiadásra, ahol a mester a múlt korok filozofi energiájából merítve és azt egy jövőbe mutató egyedi ötlettel fűszerezve új utat nyitott mindannyiunknak.

Mint mester és tanítvány, tapasztalt nagy tudós és fiatal kezdő doktorandusz, természetesen sok kérdésben nem értettünk egyet, sok problémát másképp ítéltünk meg, de visszatekintve mindezek apróságok és lényegtelen gondolatfoszlányok voltak. Botka Ferenc immáron nincsen köztünk, de munkássága, egyedi ötletei, kitartása, tudása és alázata tudományos munkám minden mozzanatában elkísér majd.

Köszönjük, Tanár úr, amit elértél, megértettük az üzeneted, folytatjuk, amit elkezdted.

Nyugodj békében!

SZALAI ZOLTÁN